

Проф. др Драгољуб В. Димитријевић*

**ОСНОВИ УЧЕЊА О КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ
КАО ПРАВНОМ ОДНОСУ**

UDK 343.9

** Др Драгољуб Димитријевић, редовни професор, предавао је првој генерацији
Правног факултета у Нишу: Кривично право и Кривично процесно право.*

10/10/10

10/10/10

10/10/10

10/10/10

10/10/10

Проф. др Драгољуб В. Димитријевић¹

ОСНОВИ УЧЕЊА О КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ КАО ПРАВНОМ ОДНОСУ²

Пре више од тридесет година (1955) објавио сам мању студију »О кривичном поступку као правном односу«. Касније сам у уџбенику »Кривично процесно право« (1. издање 1963.-10. издање 1987.) потпуно и доследно развио учење о кривичном поступку као правном односу. И овом приликом бих желео да сажето у виду једне скице изложим ово учење.

Поглед у прошлост показује да је тематику о процесу као правном односу већ пре 120 година обрађивао Оскар Билон у студији »Учење о процесним приговорама и процесне претпоставке« (1868). Нешто касније то је учинио и Јозеф Колер у монографији »Процес као правни однос« (1888). На овом месту бих подсетио на његов мото: »Ми не конструишемо ради конструисања, већ да бисмо истражили суштину правних односа. Конструкције су рударска окна, која воде у дубину«.

При изградњи појма дефиниција представља њег ову највишу синтезу, те бих почео са дефиницијом кривичног процесног права. Кривично процесно право је систем правних прописа којима се одређују кривичнопроцесни субјекти и њихови кривичнопроцесни односи ради расветљења и решења кривичне ствари, а с тим и остварења кривичноправне заштите друштва-државе. Овом одмах треба додати, да кривични поступак представља акциони израз кривичног процесног права, јер се у поступку ради о делатности кривичнопроцесних субјеката, која - заснована на правима и дужностима у кривично-

¹ Редовни професор Правног факултета у Београду.

² Предавање одржано на Правном факултету у Тибингену (Савезна Република Немачка) 24. јуна 1988. године приликом свечане промоције аутора за почасног доктора права Правног факултета Универзитета у Тибингену.

Рад је објављен у часопису *Југословенска ревија за криминологију и кривично право*, 1988, бр. 3, стр. 3-8.

процесном односу - поступним кретањем унапред из ситуације у ситуацију доводи до коначног решења кривичне ствари. Дефиниција кривичног процесног права нам презентира како кривичну ствар (*causa criminalis*) и задатак овог права тако и прве и основне кривичнопроцесне појмове, који су крајња и логичка и енциклопедијска синтеза свих кривичнопроцесних института и читавог кривичног поступка. Ови појмови су **кривичнопроцесни субјект и кривичнопроцесни однос**.

Кривичнопроцесни однос као основни појам представља правно уређене друштвене односе, који служе расветљењу и решењу кривичне ствари. Он се састоји из целокупног фонда права и дужности његових субјеката у њиховим међусобним додирима, везама, усклађеностима и супротстављањима у поступку ради остварења кривичнопроцесног задатка. Кривичнопроцесни однос ужива логички приоритет испред кривичнопроцесне радње, јер држава свесно изграђује одређене друштвене односе, да би очувала поредак који одговара њеним интересима. Но, како се процесна права и дужности остварују путем кривичнопроцесних радњи, оне задржавају своју пуну вредност и поред приоритета који ужива процесни однос. Због овог **однос и радњу** треба посматрати као лице и наличје једне и исте медаље. За сазнање кривичнопроцесног садржаја од значаја је да се поступак схвати као процесни однос и да се истовремено истражују и овај однос и процесна делатност.

Садржај кривичног процесног права уопште узев долази до изражаја у обележјима кривичнопроцесних субјеката, у њиховим међусобним везама и у одговарајућим делатностима. Тачније речено, код субјеката су од посебног значаја услови под којима они ступају у поступак и егзистирају у њему, а за везе и делатности од важности су процесно релевантни садржаји улога које субјекти остварују у поступку. Ови садржаји долазе до изражаја у фонду права и дужности.

Садржај кривичног процесног права је резултанта материјалне, духовне и политичке културе датог друштва-државе и њене стратегије и тактике у кривичноправној борби за очување опстанка и интереса датог друштва. Кривично процесно право мора да садржајно поштује људска права и хуманизам.

У изнетој дефиницији кривичног процесног права долази до изражаја и **социорационално-динамичко** схватање овог права.

Основна је мисао, да кривично процесно право не треба проучавати поједностављено и задржавати се само на његовом феномену, наиме на кривично-

процесним радњама, већ га треба сустински продубити и разоткрити његов ратио (ратио) постојања, као и кривичнопроцесне односе на којима се темељи кривични поступак. Последица оваквог схватања је да опажајно примарна кривичнопроцесна радња уступа своје место логички приоритетном кривичнопроцесном односу. Тежиште је на кривичнопроцесним односима, јер су односи између људи израз друштвеног живота. Међутим, и кривичнопроцесне радње чувају своју вредност, пошто се помоћу њих остварују кривичнопроцесни односи и показује мера у којој се они потврђују. Несумњива је и далекосежна повезаност између кривичнопроцесних односа и кривичнопроцесних радњи.

Истовремено са социорационалним прилазом кривичном процесном праву и остављањем по страни природнонаучног посматрања долази до изражаја и динамичко схватање кривичног поступка, које омогућава право сазнање кривичнопроцесних појмова, института и структура у њиховом кретању.

Већ из самог етимолошког значења процеса произлази да се ради о једном поступном кретању унапред, који је од свога почетка до окончања, наиме до решења кривичне ствари, кривичноправно уређен. Појмови, институти и структуре у процесу нису дати у статичкој форми, наиме, они нису окамењени, већ су изложени у покрету и прилагођавању појединим фазама и ситуацијама поступка, као и непосредним задацима у сталном настојању за остварењем коначног кривичнопроцесног задатка. Дакле, с обзиром на динамику која је присутна у читавом поступку, ми морамо водити рачуна и о овој особености мишљења, кад се ради о посматрању и решавању кривичнопроцесне проблематике.

Социорационално-динамичко схватање указује веома одређено на суштину и садржај кривичнопроцесних појмова, института и поступка, и тако оправдава истицање процесног мишљења као прилаз и пут сазнања кривичнопроцесне проблематике и решења кривичнопроцесних питања. Процесно мишљење не исказује настојање за једном посебном логиком, већ истиче само нужност примене закона логике да би се дошло до свестраног и потпуног сазнања у кривичном поступку. Особеност овог мишљења је у томе, да се појмови, институти и поступак сазнају у њиховој динамици и да у тој динамици буду и одређени, са сталном свешћу о њиховом мењању. Оно на шта нас ово мишљење обавезује, јесу управо путеви сазнања реалних друштвених садржаја који испуњавају кривичнопроцесне појмове, институте и поступак у размерама правних одредница. Да би одговорило своме задатку, процесно мишљење се не сме отуђити од стварног живота. Ради откривања потребних

садржаја оно је упућено не само на правно уређени поступак, наиме на правни метод, већ у размерама поступка и на све методе реалистичко-хуманистичког сазнања. С овим се наглашава, да у процесном мишљењу нису дозвољене од живота отуђене, апстрактне и произвољне конструкције, као што нису допуштена ни средства и поступци којима се вређа људско достојанство, односно угрожавају личност и слобода људи. Са уношењем ових момената и овог мишљења у домен кривичног процесног права ми се налазимо пред **реалистичко-хуманистичким** позитивизмом. У условима југословенског друштва овај позитивизам је ношен научним материјализмом.

У реалистичко-хуманистичком позитивизму, сто ће рећи и у процесном мишљењу процесуалиста се служи и истраживањима и резултатима свих дисциплина које доприносе откривању важних чињеница и околности за расветљење и решење кривичне ствари. Као пример навешћемо социолошко и криминолошко истраживање појединог случаја (кривичне ствари), психолошко и психијатријско проучавање личности, криминалистичко истраживање релевантних чињеница и сл. Дакле, процесуалиста се у своме раду и мишљењу суочава са многим и веома тешким путевима сазнања.

- Сада бих усредсредео нашу пажњу на само учење о кривичнопроцесном односу.

Истакнути теоретичар кривичног процесног права Карл Биркмајер окарактерисао је Биловљево поставку о процесу као правном односу као једноставну истину и дефинисао кривични поступак као »...јавни, у сталном кретању унапред правни однос између суда и странака ради утврђивања државног казненог захтева« (Karl Birkmeyer: Deutsches Strafprozessrecht, Berlin 1898. S. 5).

Борба мишљења о проблематици кривичнопроцесног односа истакла је на први план низ спорних питања, од којих се по правилу наглашавају следећа:

1. Појам кривичнопроцесног односа и његов настанак;
2. да ли се у поступку ради о једном и јединственом односу или о суми различитих кривичнопроцесних односа;
3. да ли је кривичнопроцесни однос двостран, тростран или вишестран;
4. да ли овај однос постоји у току читавог кривичног поступка; и
5. да ли је схватање кривичног поступка као кривичнопроцесног односа од значаја за систематику и примену поступка?

Ад 1. Кривичнопроцесни однос спада у ред правних односа. Његов настанак је условљен различитим потребама друштва, које су правом датог друштва кон-

ститиуисане и санкцијама обезбеђене. Чистота прилаза усредсређује нашу пажњу на задатке кривичног процесног права и садржаја кривичнопроцесних односа. Дакле, мора се отклонити свако мешање овог односа са кривично-правним односом, као и са у грађанском процесном праву владајућим схватањем које процесни однос повезује са грађанским правним послом. Сама чистота мишљења изискује и да се пре свега поштује динамика као особено обележје кривичнопроцесног односа. Најчешће грешке се јављају у случају превиђања разлике између динамике кривичнопроцесног односа и статике других правних односа, као и у случају ако се разјашњавање кривичнопроцесног односа изграђује само на једном његовом исечку или на тренутној ситуацији овог односа.

Кривичнопроцесни однос мора да испуни кривичнопроцесни задатак, наиме да разјасни кривичну ствар и да о њој донесе одлуку, и собом представља правно регулисано понашање у узајамним контактима, повезивању и опхођењу између кривичнопроцесних субјеката. Понашање сваког од ових субјеката одређено је његовом функцијом, односно његовом улогом у поступку, и утврђено је фондом одговарајућих права и дужности. Заснивање, трајање и окончање односа везано је за почетак и окончање кривичног поступка. У овом временском распону кривичнопроцесни однос се одликује сталним кретањем унапред, односно динамиком и тако представља црвену нит повезивања кривичнопроцесног задатка и његове реализације.

По својој природи овај однос је веома многострук, што се нарочито огледа у практичном животу. Приликом посматрања делатности субјеката од почетка поступка и за читаво време његовог трајања можемо запазити да процесне радње следе једна другу увек у организованом правном изразу, и да су међусобно или сагласне или супротстављене. Са преображајем права и дужности у акцију развијају се нови импулси, са којима траје правни однос све до разјашњења кривичне ствари и њеног решења. Да би се теза о кривичнопроцесном односу у потпуности потврдила, потребно је да истакнемо, да расветљење и решење кривичне ствари није једноставно само ишчекивање кривичнопроцесних странака, већ је несумњиво једно право које се у ширем смислу речи јавља као право на правну заштиту. Ову заштиту је правосуђе дужно да пружи сваком грађанину и друштву у условима друштвадржаве.

На основу свега напред изложеног кривичнопроцесни однос можемо дефинисати као правно уређено понашање кривичнопроцесних субјеката у њиховом међусобном опхођењу у поступку уз помоћ одговарајућег фонда кривичнопроцесних права и дужности ради расветљења и решења кривичне ствари.

Ад 2. Спор о питању, да ли се у кривичном поступку ради о једном и јединственом кривичнопроцесном односу или о суми већег броја различитих кривичнопроцесних односа, почива на противречности полазних ставова са којих се посматра ова проблематика. Уколико процесуалиста заступа динамичко схватање процеса и с тим негује склоност ка синтези, наиме схватању поступка као целине, неизбежан је закључак о поступку као јединственом односу. Међутим, насупрот томе, ако је посреди статичко посматрање сваког кривично-процесног збивања по наособ уз једну анализу, која је лишена генерализирајуће апстракције, процесуалиста није у стању да превазиђе феноменолошко схватање појединих делатности и њима супротстављених акција кривичнопроцесних субјеката, те је за њега кривични поступак видљив само као група већег броја кривичнопроцесних односа. Правилно решење овог питања треба потражити у светлу социорационално-динамичког схватања процеса, при чему је одлучујући рационални интерес друштва и сам поступак како у свом току тако и у његовој највишој синтези. Рационално је увек у свакој кривичној ствари присутан кривичнопроцесни задатак и његова неопходна реализација на темељу акцентираних кривичнопроцесних принципа. Овај рачио представља црвену нит јединствености кривичног поступка од почетка до краја и чини поступак једним и јединственим кривичнопроцесним односом. С овим је по свему судећи отклоњена опасност да »човек од дрвећа не види шуму«. Међутим, исто тако остаје и чињеница, да аналитика у овом једном и јединственом кривичнопроцесном односу открива и један низ појединачних кривичнопроцесних односа, који се сливају у основни и јединствени кривичнопроцесни однос. Дакле, на овом почива и поставка о кривичном поступку као једном и јединственом кривичнопроцесном односу.

Ад 3. Код кривичнопроцесног односа као једног и јединственог односа у поступку поставља се и питање о његовој двостраности, тространости и вишестраности, с обзиром на субјекте који га формирају, односно који учествују у њему.

У савременом кривичнопроцесном систему срећемо по правилу учење о тространости кривичнопроцесног односа. Ово учење казује, да се однос формира између кривичнопроцесних странака и суда као кривичнопроцесног субјекта, као и између самих странака (тужиоца и окривљеног). Карактеристика управо оваквог кривичног поступка састоји се н томе да странке у њему учествују не само путем оптужбе и одбране, већ и расправљају о кривичној ствари, а суд са своје стране активно доприноси расветљавању ствари, и својом одлуком коначно и правноснажно одлучује о кривичној ствари. Но, неопходно је истаћи да долази и до формирања кривичнопроцесних односа између главних кривичнопроцесних субјеката и других учесника, као и између самих кривичнопроцесних учесника у току кривичног поступка. Тако се појављује и извесна вишестраност кривично-

процесног односа, која се са становишта главних кривичнопроцесних субјеката и њихових функција слива у тространи кривичнопроцесни однос.

Ад 4. Против учења о кривичнопроцесном односу износи се и то, да кривични поступак није у читавом току кривичнопроцесни однос, наине да странке нису стално у овом односу. Ово се заснива на тврђењу да странке нису увек у могућности да расправљају о кривичној ствари, већ да се ствар решава и без њиховог учешћа. Тежиште приговора је да нема таквог односа у фази покретања кривичног поступка и у истрази, односно у претходном кривичном поступку.

Насупрот овом кратко речено: Силе које делују у поменутиим фазама поступка изражене су у процесним правима и дужностима суда и странака и представљају у акцији правила њиховог понашања у поступку. Надлежни овлашћени тужилац и окривљени су према слову закона странке и поступку; они имају пуну слободу акције, а под одређеним условима и право да у току претходног кривичног поступка учествују у заседањима суда. Ми имамо на уму југословенски кривични поступак.

Према ЗКП овлашћени тужилац и окривљени, као и његов бранилац имају право слободног саобраћаја са судом. Ово право они могу остваривати улагањем правних средстава, као и учествовањем у заседањима суда у току претходног кривичног поступка, уколико до њих дође. Исто тако они могу учествовати у извођењу истражних радњи, наине код испита окривљеног, саслушавања сведока и вештака, као и код увиђаја и претресања стана. Дакле, према свему овом може се закључити, да је кривичнопроцесни однос присутан и у претходном кривичном поступку.

Ад 5. Најзад, спорна је и вредност учења о кривичнопроцесном односу за систематику кривичног поступка. Противници овог учења истичу да кривичнопроцесни однос није одлучујући за систематику поступка и преобраћају ово у један аргумент против самог учења. Међутим, овај приговор је неодржив. Кривичнопроцесна систематика зависи од прилаза кривичном поступку, као и од сазнања и третмана његових проблема. Дакле, систематика се може изградити и са становишта кривичнопроцесног односа, ако се има на уму социорационално-динамичко схватање кривичног поступка.

После свега што је речено потврђује се као оправдано учење о кривичном поступку као кривичнопроцесном односу. Но, остаје и даље отворено питање развијања кривичнопроцесног односа у размерама кривичног процесног права сваке државе.

